

63.3 (4011)
290

ЎКРАЇНА

Випуск 4 Том 1

ГОВОРНА

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

Україна Соборна

Збірник наукових статей

Випуск 4

Том 1

Київ – 2006

ББК 63.3 (4Укр) я4
У – 45
УДК 94 (477)

Редакційна рада:

В.М. Литвин, В.А. Смолій (співголови ради),
В.П. Коцур, Б.К. Остафійчук, В.Т. Поліщук,
О.П. Реснт, В.П. Шевченко

Редакційна колегія:

д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України *О.П. Реснт* (відповідальний редактор),
к.і.н., доц. *В.М. Мойсієнко* (відповідальний секретар),
д.і.н., проф. *О.І. Гуржій,*
д.і.н., проф. *В.М. Даниленко,*
к.політ.н., доц. *Б.Л. Дем'яненко,*
д.і.н., проф. *П.В. Добров,*
к.і.н., доц. *Н.І. Земзюліна,*
к.і.н., доц. *К.В. Івангородський,*
к.і.н., доц. *С.В. Корновенко,*
д.і.н., проф. *М.В. Кугутяк,*
к.і.н., доц. *О.В. Марущенко,*
д.і.н., проф. *В.В. Масненко,*
к.і.н., доц. *В.М. Мельниченко,*
д.і.н., проф. *А.Г. Морозов,*
к.і.н., доц. *Ю.П. Присяжнюк*
д.і.н., проф. *А.Ю. Чабан.*

У – 45 Україна Соборна: Збірник наукових статей. – Вип. 4. – Т. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 316 с.

Збірник наукових статей містить праці, присвячені доленосним подіям історії України і знаковим постатям, які відіграли помітну роль в українських державотворчих процесах, політичній, соціально-економічній, соціокультурній, етноконфесійній сферах суспільного життя України.

ISBN 966-02-3739-1

ISBN 966-353-047-2 (Вип. 4, Т. 1.)

ISBN 966-353-047-2

© Інститут історії України НАН України, 2006
© Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, 2006
© Автори статей, 2006

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ
ЖУРНАЛУ “ОСНОВА” (1861-1862 РР.)

Важливою подією в громадсько-політичному і культурному житті України XIX століття став вихід у Петербурзі літературно-наукового місячника “Основа”, що був пов’язаний з виникненням і діяльністю наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. напівлегальних культурно-освітніх організацій, так званих громад. Столиця Російської імперії Петербург – місто, де виникла перша українська громада, у роботі якої взяли активну участь колишні члени Кирило-Мефодіївського товариства. Петербурзька громада згуртувала у своєму середовищі найвидатніших діячів української науки і культури – Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, В.Білозерського, О.Кістяківського, П.Чубинського та ін. Невдовзі подібні громади було створено в Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові. Громадівці ставили собі за мету поширення національної української ідеї шляхом видання книжок, проведення вечорів, заснування недільних шкіл для неписьменних дорослих тощо. “Об’єднувала їх (громадівців. – І.Р.), – писав відомий дослідник громадського руху Г.Житецький, – одна національна українська ідея на демократичному ґрунті, ...загальна течія відродженої і натхненої віри в українську народню самостійність, любов до рідного краю і люду”¹. Діяльність наддніпрянських гуртків-громад у другій половині XIX ст. дала змогу чітко окреслити українські етнічні межі і завершити територіальне “уявлення” України².

Неофіційним речником українства став журнал “Основа”, що почав виходити в січні 1861 р. як “Южно-русский литературно-ученый вестник”. Про нього згадується в узагальнюючих і спеціальних працях з історії України XIX ст.³ Однак і досі не висвітлено відображення на сторінках журналу ідеї соборності України, національної єдності Галичини, що перебувала під владою Австрії, з Наддніпрянською, підросійською Україною. “Основа” виходила в друкарні П.Куліша (тираж – близько 1 тис. примірників⁴), активну участь у виданні журналу брали М.Костомаров, Т.Шевченко, О.Кістяківський та ін., головним редактором був В.Білозерський. Під царською цензурою журнал виходив всуміш українською і російською мовами, публікував наукові праці й джерела з історії України, етнографічні матеріали, художні твори, статті й замітки з питань освіти, сільського господарства, про становище селян, розвиток промисловості і торгівлі тощо. Центральною постаттю в “Основа” була постать Т.Шевченка, твори якого (або про нього) друкувалися майже в кожному номері. Видавці журналу ставили своїм головним завданням працювати на ниві української культури, сприяти піднесенню освіти народних мас, національної самосвідомості, мирним шляхом домагатися вільного національного розвитку українського народу.

Метою редакції “Основи”, задекларованою в журналі, було “просвещение въ народномъ духе”. Передбачалося “всестороннее и безпристрастное исследование Южнорусскаго края и Южнорусскаго народа”, особливу увагу звернути на активізацію національного руху в Галичині, де русини були настільки задавлені, що “Немцы и Поляки начали уже печатно утверждать, будто Руси въ Галиціи” зовсім немає. Однак фактично беззаперечно свідчили про відродження рідної мови в літературі, школах, судочинстві. “Говоря языкомъ украинскимъ и живо сочувствуя нашей словесности”, галицька молодь навіть в одязі “старається быть руською”⁵. Редакція мала на меті подавати відомості “изъ Русинской Галиціи и съ Юга вообще”, знайомити з кращими творами “на украинскомъ языкѣ”, друкувати етнографічні, історичні та юридичні матеріали⁶. “Основи” судилося відіграти справді визначну і якоюсь мірою навіть епохальну роль не лише в житті української літератури й публіцистики, а й в усьому суспільно-політичному русі України, трибуною якого вона стала на початку 60-х рр. XIX ст.⁷

На сторінках журналу регулярно піднімалося питання про єдність етнічних українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону. Вже в першому номері місячника містилася стаття, в якій зроблено спробу систематизувати дані для створення “народописной карты Русинскаго народа”. “Въ настоящее время Южноруссы, Малоруссы, или, правильнѣе, Русины, – писав автор статті М.Левченко, – живутъ въ Россіи сплошною массою въ

губерніяхъ: Полтавской, Харьковской, Кіевской, Волынской и Подольской, а также въ землѣ Черноморскихъ Казаковъ”. Крім того, русини, на його думку, масово проживали в Чернігівській, Катеринославській, Херсонській, Курській, Воронежській, Таврійській (на північ від Перекопа), Люблінській губерніях та в одному з повітів Гродненської. Під австрійською владою “въ Галиціи Русины составляютъ сплошную массу населенія къ востоку отъ рѣки Сана” (Сян. – *І.Р.*), водночас вони у великій кількості заселяли територію Закарпаття і Буковини⁸.

Автор прямо стверджував, що “Русины, по происхожденію, быту и языку, представляютъ одно племя, но по месту жительства носятъ различныя наименованія”. Серед півтора десятка назв поряд з жителями Наддніпрянської України під владою Російської імперії (“гетманці” у Чернігівській губернії, “степовики” – в Полтавській і Катеринославській, “українці” – в Київській, яка “называется Украиною”, “польщаки” – в Подільській та ін.) виділялися етнічні групи на західноукраїнських землях під Австрією. Зокрема, це власне “русины” або “русняки” – жителі рівнинної частини Галичини, “гуцули” – “Русины, живущіе по Карпатамъ”, “бойки” – населення південно-східної частини Галицької землі, а також “патлачи” – жителі Буковини і Бессарабії, “сотаки”, що межують з словаками. Нарешті, “въ Венгрии живущіе въ горахъ Русины называются Лишаками, а въ долинахъ – Лимаками...”⁹. Автор зробив чи не першу спробу обґрунтувати етнічні межі українських земель, усвідомлював соборність підросійської та підавстрійської України, розділеної державними кордонами, хоч і не вживав етнонім “Україна”, “український”.

Історичне минуле Галичини в журналі висвітлювалося у нерозривному зв’язку з історією всієї Русі-України. Так, М.Костомаров прямо писав: “Русь Червоная (історична назва Галичини. – *І.Р.*) была Земля Русская..., этнографическое и историческое сознание единства Червоно-русской Земли съ остальною Русью не исчезло и до настоящего времени, не смотря на все иноплеменные усилия”¹⁰. Іншим разом відомий історик стверджував, що “русский народъ долженъ быть понимаемъ въ смыслѣ двухъ народностей” (українців і росіян. – *І.Р.*), між якими “лежить кровная, глубокая, неразрывная духовная связь, которая никогда не допуститъ ихъ до нарушенія политическаго и общественнаго единства”. На думку М.Костомарова, саме ця взаємозалежність “обращаетъ къ нашему русскому горизонту Червоную Русь, уклонившуюся, уже нѣсколько вѣков тому, къ иной сферѣ”¹¹.

Найбільш детально різницю між двома братніми народами – українцями та росіянами – М.Костомаров обґрунтував у статті “Дві руські народності”, опублікованій у березневному 1861 р. номері журналу. Назва “Русь”, вважав автор, закріпилася здавна “за южнорусскимъ народомъ”. Історично склалося так, що в нього “какъ будто было похищено его прозвище” сусіднім північним народом на землях “Московского государства”. Підкреслювалося, що “въ старину Сѣверовосточная Русь называлась Русью только въ общемъ значеніи”, так само “теперь южнорусский народъ могъ называться русскимъ въ общемъ смыслѣ, но в частномъ, своенародномъ, долженъ былъ найти себѣ другое названіе”. У XVII ст. з’явилися назви “Украина, Малороссія, Гетманщина”, хоч, правда, не в якості етноніму, а лише як “мстныя и временныя явленія его (народу. – *І.Р.*) історіи”. Видуманий, на думку М.Костомарова, останнім часом термін “южноруссы” – чисто книжний, зі всіх назв “для нашего народа”, що відрізняють його від “великорусскаго”, якомсь прижилося слово “хохоль”: “Сказавши Хохоль, Великоруссы разуметь под этимъ словомъ дѣйствительно народный тип”¹².

У цьому контексті М.Костомаров згадав про Галичину як невід’ємну частину рідного народу, що межував на заході “съ чуждыми народностями”. Тут вдалося утримати “древнее названіе въ частномъ значеніи, и такъ Галицкій Червоноруссы остались Русскимъ, Русиномъ, ибо имели столкновение съ Поляками, Немцами, Уграми”¹³. Поляки в Галичині насильно запроваджували свою мову, віру, мали на меті “лишить насъ ... нашей народности, заключивъ ее въ польскую...”. Водночас було сказано, що “Малоруссы сознавали и сознають неизбѣжность и неразрывность связи съ Великоруссами...”¹⁴. Автор описав розбіжності між “двома русскими народностями” в різних сферах життя, намагався вперше дати “модель” українського народного характеру. Все це суперечило зусиллям офіційних правлячих кіл, які сподівалися насадити культурно-мовну однорідність в імперії, пропагували думку, нібито українці (“малороси”) не є окремою нацією, а становлять інтегральну частину всеросійської нації, їхня мова – це наріччя російської мови.

У журналі знайшла відображення ідея соборності українських земель, що перебували під імперською владою Росії та Австрії. “Страна, населенная Южноруссами (Украинцами, Малороссами), – говорилось на сторінках “Основи”, – занимает часть Восточной Европы. ... Край этот ... входит в состав двух государств: России и Австрии; меньшая часть (одна четырнадцатая) принадлежит последней”¹⁵. У статті окреслено українські етнічні межі, що на заході починалися “отъ г. Сандеча, въ Галиціи, въ 10-ти миляхъ отъ Кракова”, охоплювали “большую часть Австрийской Галиціи, половину Люблинской губернии Царства Польскаго, малую часть Гродненской и Минской губерній, всю Волынскую, Каменецъ-Подольскую, Херсонскую, Кіевскую, Полтавскую, Харьковскую, Черниговскую губернію, части Курской и Воронежской, Екатеринославскую, третью часть Таврической губернии и Землю Кубанскаго (Черноморскаго) войска”. Автор усвідомлював багатоетнічний склад населення краю, де проживали не лише “Украинцы”: Въ Галиціи и Люблинской губернии высшій классъ и городскіе обыватели большею частию Поляки, ... во всей западной Украине весьма много Евреевъ”. Водночас більшість жителів становили прості селяни, що розмовляють “Южно-русскимъ или Украинскимъ языкомъ”¹⁶. Описуючи географічне становище Галичини, Буковини і “Сверной Венгрии”, журнал звернув увагу на гористий характер місцевості, “вся страна, населенная Русинами на западе, не нуждается въ лесе”¹⁷. Було сказано, що провідну галузь економіки в Галичині становить землеробство¹⁸.

Журнал прихильно відгукнувся про вихід у світ львівської газети “Слово” в 1861 р. “Всем сердцемъ привствствуемъ начало народной журналистики въ близкой намъ южнорусской Галиціи, – відзначала редакція “Основи”. – Политическая газета “Слово” будетъ преимущественно посвящена отечественной, Русинской жизни и намрена быть вполне *Словомъ Руськимъ*” (виділено в оригіналі. – *І.Р.*). Висловлювалося переконання, що “Слово” “пребудетъ всрнмъ и непоколебимымъ слугою Русинской народности...”¹⁹. Передумовою для цього вважалося прагнення стати “народнымъ ... не только по мысли, но и по языку”. Живе слово народу повинно бути “главнымъ источникомъ и основой письменной словесности... Пользуясь безъ разбора другими языками, что мы безпрестанно замсчаемъ у Галицкихъ Русинскихъ писателей, “Слово” ... никогда не будетъ душею народной жизни”²⁰. В кінці містився заклик редактора газети Б.Дідицького до наддніпрянських читачів передплачувати “Слово”, “дописувати къ намъ преимущественно въ справахъ Руси домашнихъ”²¹. На перших порах редакція “Слова” намагалася виступати від імені всіх галицьких русинів, незалежно від їх політичної орієнтації. Однак з середини 1860-х рр. часопис виразно схилився на позиції політичного москвофільства.

У журналі містилися критичні оцінки літературної продукції галицьких русофілів (москвофілів) у 1850-х – на початку 1860-х рр., яка друкувалася штучним “язичієм”, що являло собою суміш церковно-слов’янської мови з елементами російської, українізмами і полонізмами. Мовно-правописні експерименти творців “язичія” були малозрозумілими для широкого загалу, суперечили українському варіанту національної ідентичності галицьких русинів, задекларованому “Руською трійцею”, Головною руською радою в період революції 1848-1849 рр. “Если приведенные нами образцы стихотвореній, – підкреслювалося у статті про мову русофільських видань у Галичині, – по языку своему ближе къ литературному русскому, чсмъ произведения украинскихъ авторовъ, то это свидетельствуетъ только объ удаленіи галицкихъ писателей отъ своей народности и, конечно, ни въ какомъ случас не можетъ быть отнесено ни къ чести русской литературы, ни къ заслуге галицкихъ писателей”. З огляду на “неестественность и натянутость червоно-русскаго литературнаго языка”, галицькі русофіли нагадували у своїх творах “языкъ великорусскихъ авторовъ псевдо-классической школы прошлаго столетія”²².

Водночас редакція журналу прихильно ставилася до народовської течії в Галичині, що зародилася під впливом творчості Т.Шевченка на початку 1860-х рр. Народовці обстоювали ідеї самобутності та єдності розділеного між двома державами українського народу, виступали за народну мову в літературі, освіті, пропагували твори українських письменників Наддніпрянщини і фонетичний правопис. Відомий учений і громадський діяч М.Максимович писав, що смерть Шевченка стала важкою втратою для “Украины и Галицкой Руси, ... это было общественнымъ несчастьемъ, народной утратою. Львовская

молодежь носила траурь ... на своихъ козацкихъ шапкахъ”²³. У журналі прямо писалося, що весільні звичаї і пісні однакові “у Галицькихъ Русняківъ и въ насъ Украинцівъ... Хто жь теперь скаже, що сі народи не рідні міжъ себе?”. “Нехай Поляки й Німці, – робив висновок журнал, – скільки хочуть пишуть, що Галичане – їхъ одриддя, їхъ перевертні, їхъ давній нащадокъ. Одна мова, одні пісні, одні звичаї въ обохъ народівъ тільки того не вдарять, хто мови народнїе не знає, пісень не слухає, звичаями гордує”²⁴.

Свідченням інтересу редакції і читачів журналу до національного життя галицьких русинів стали публікації, спеціально присвячені краю. Так, у статті “Русини”²⁵ містилися відомості “о Южноруссахъ, или Русинахъ, вошедшихъ въ составъ Австрійской имперіи”. Було зроблено короткий аналіз складу місцевого населення, етнічних кордонів, що частково стикалися “съ Южноруссами Русской имперіи”. Зокрема, підкреслювалося, що в Галичині проживало близько 2,3 млн. русинів, майже всі з них – уніати, було багато чужоземців, передусім німців, поляків, євреїв. “Въ Австрій Южноруссы, – писав автор, – носять офіційальное названіе Рутеновъ (Ruthenen – Русины), названіе Малороссіянъ, Малоруссовъ и Южноруссовъ употребляется тамъ весьма редко; Поляки, живущіе въ Галиціи, называютъ южноруссовъ – Русняками (Rusniacy)”²⁶. У замітці М.Максимовича розповідалося про видатного діяча культури Галицької Русі середини XIII ст. “славетного співака” Митусу, якого дослідник вважав церковним співаком, що не схотів служити князю Данилові Галицькому²⁷.

Стаття “Русини в 1848 році”²⁸ аналізувала розвиток національного руху під час революції в імперії Габсбургів. На думку автора, зі всіх слов’янських народів під австрійською владою “едва ли не самая тяжелая доля досталась Русинамъ, т.е. Малоруссамъ, живущимъ въ Галиціи”. У їхньому багатостраждальному житті була “только одна светлая пора” – національне пробудження в 1848 р. Після проголошення конституції русини утворили Головну руську раду (ГРР), що мала на меті “войти въ непосредственныя сношенія съ народомъ, заботиться о его нуждахъ и охранять его свободу”²⁹. Друкований орган ГРР газета “Зоря галицка” користувалася підтримкою народу, “оставалась всрною народному знамени”. Що стосується зв’язків між Галичиною і Наддніпрянщиною, то було сказано, що “чувство народности влекло ихъ (галицьких русинів. – *І.Р.*) къ кровнымъ братьямъ, но слиться съ ними въ одно политическое целое не было никакой возможности, при тогдашнихъ отношеніяхъ двухъ державъ, въ составъ которыхъ вошли восточные и западные Малоруссы”. Неможливістю утворення “самостоятельного государства” та об’єднання з Наддніпрянщиною пояснювалася проавстрійська орієнтація русинів у Галичині, що “протянули руку не деспотической Австрій, а конституціонной, признавшей личную и народную равноправность”³⁰.

Однак проти національного відродження виступили поляки з метою відновлення Речі Посполитої в кордонах до 1772 року, домагалися “уничтоженія независимой Руси, замсны русинскаго языка польскимъ”, були противниками “народной религии”. Політичні інтереси поляків обстоювала Центральна рада народова, що для підпорядкування собі українського національного руху ініціювала створення Руського собору: “Чтобы парализовать русинскую раду, Поляки устроили раду польско-русскую изъ ополяченныхъ русиновъ, порвавшихъ всс связи съ народомъ”. Так у Галичині виникли три політичні організації – “польская, польско-русинская и русинская партіи”³¹. Офіційний Відень у 1848 р. підтримав національний рух русинів, вважаючи їх “народомъ самостоятельнымъ, т.е. отдельнымъ отъ польскаго”. Позитивно оцінювалася реформаторська діяльність австрійських цісарів кінця XVIII ст. у дусі освіченого абсолютизму, на відміну від польського панування, коли “народъ разоряли налогами, священниковъ выгоняли на панщину, церкви отдавались на аренду жидамъ, высшія учебныя заведенія были недоступны русинамъ” тощо³².

У статті звернуто увагу на тісний зв’язок греко-католицького духовенства, що мало провідну роль у національному житті русинів Галичини, з простим народом. “...Положеніе русинскаго духовенства, – відзначав автор, – таково, что оно не только не составляетъ отдельнаго лагеря, ... а само стремится къ тому, чтобы дѣйствовать заодно съ народомъ”. Підкреслювалося усвідомлення потреби консолідації національно-патріотичних сил навколо ідеї національного відродження, демократичних свобод в Австрій: “Самымъ святымъ для

Русиновъ дсломъ ... было спасенъе своей народности и свободы”³³. Прочитавши статтю, читачі журналу усвідомлювали ідею єдності українських земель, особливості розвитку національного руху в Галичині.

На сторінках журналу можна було ознайомитися з розвитком “галицко-руської літератури”³⁴, що була “еще очень молода”, почала розвиватися під час революції 1848-1849 рр., коли австрійський уряд дозволив друк книг “рускими гражданскими буквами” (гражданкою. – *І.Р.*). Висловлювалося сподівання, що невдовзі стане можливим якомога ближче пізнати “нашихъ братьевъ, уразуметь вполнѣ ихъ положеніе и борьбу съ враждебными стихіями и оцнить великую пользу взаимнаго сближенія”. З різних каталогів, оголошень, при підтримці Я.Головацького співробітник “Основи”, відомий бібліограф Володимир Межов уклав бібліографічний покажчик видань у Галичині за 1837-1862 рр. До списку увійшло 253 публікації – “этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новости, указатель Русинской словесности”. Характерно, що далеко не всі з них автор бачив особисто, не зміг подати повні бібліографічні відомості. На його думку, опублікована бібліографія буде цікавою усім, хто стежить за відродженням слов’янських народів, особливий інтерес виявлять “ближайшіе родичи Русиновъ – Украинцы”³⁵.

У передмові до бібліографії було сказано, що галицькі “русины – кровные братья наши, ... ближе вссхъ Славянскихъ племенъ, живущихъ подъ чужеземными правительствами”. Історична доля відірвала русинів “отъ Русскаго міра”, поставила на межу денаціоналізації, коли “не были пощажены у нихъ ни всра, ни языкъ, ни обычаи”. “Самымъ тяжкимъ ударомъ для Галицкой Руси, – писав автор, – было отступничество дворянства и ... разрывъ между образованнымъ, богатымъ сословіемъ и простымъ народомъ”. Однак дух народний не вмер, тільки-но з’явилися можливості під австрійською владою, русини наприкінці XVIII – в перші десятиліття XIX ст. навіть у “неволи вспомнили родные звуки и запели псень жизни”³⁶. Публікація в “Основі” обширного бібліографічного покажчика галицьких видань засвідчила інтерес наддніпрянської інтелігенції до національного руху в краї, усвідомлення етнічної спорідненості Наддніпрянщини та Галичини.

Цікаві відомості про народне життя в Галичині подав Я.Головацький у листі до редакції “Основи”³⁷. Колишній діяч “Руської трійці” з радістю писав про відкриття у Львові товариства “Руська бесіда”. П.Куліш, що під час свого перебування у Львові брав участь в урочистому закладенні фундаменту будинку, де знаходиться товариство, був би радий побачити “зібрану руську братію зъ 50 до 100 чоловікъ, якъ вечерами ... бесіднують, а все по-руськи, ажъ ся душа радує!... Якъ то гарно по-козацьки поубиралися наші молодці-студенти та гуляли ... козака и коломыйку”. Зроблено висновок, що русини живуть “своєріднимъ життемъ въ древній столиці руського князя Льва”³⁸. Водночас Я.Головацький надіслав вірш (“стихъ”), за його словами, “молодого, даровитого півця нашого” Володимира Шашкевича (в оригіналі – “Шасъкевичъ”), виголошений на урочистостях з нагоди відкриття “Руської бесіди” 9 (21) січня 1862 р. Вірш активного учасника народовського руху В.Шашкевича, сина Маркіяна, лідера “Руської трійці”, було надруковано в “Основі”. “Нехай и ваші люде знають, які гарні вірші у насъ виголошуются”³⁹, – писав Я.Головацький. Характерно, що автор листа схилився на москвофільські позиції, став прихильником панруського шляху національного розвитку, але це не завадило йому позитивно відгукнутися про творчість народовця В.Шашкевича, який обстоював соборницькі настрої, належність галицьких русинів до самостійної української нації.

Російські шовіністичні ідеологи, що з підозрінням спостерігали за поживавленням на заході імперії польського і українського визвольних рухів, вбачали в діяльності українських громад та їх основного друкованого органу загрозу для єдності і неподільності Російської імперії. Гоніння на українство було пов’язане з польським повстанням 1863 р., яке викликало хвилю підозрливості до всього неросійського і переконало чиновників у необхідності завдати удару по громадівському рухові як по сепаратистському. Не відвернули репресій ні запевнення лідерів громад у лояльності, ні організаційна слабкість громадівського руху, що так і не спромігся виробити сильної національно-державницької програми, яка була, приміром, у польському патріотичному русі⁴⁰. Наприкінці 1862 р. “Основа” була закрита, на українство звалився горезвісний Валувський циркуляр 1863 р. про заборону видань українських

книжок. Щоправда, формально ініціатива припинення виходу журналу йшла від самої редакції, що мала, крім цензурних, ще й фінансові проблеми⁴¹.

Багато з публікацій “Основи” були передруковані на початку 1860-х рр. у народовських часописах Галичини “Вечерниця”, “Мета”, сприяли посиленню інтересу серед галицьких русинів до національного руху на Наддніпрянщині. Так, на сторінках “Вечерниця” 1862-1863 рр. з’явилися твори Т.Шевченка, П.Куліша, Л.Глібова, О.Стороженка та ін. Інформуючи читачів про прихильне ставлення “Основи” до галицьких літераторів, що писали простою народною мовою, редакція часопису стверджувала: “Животность української літератури найліпше доказується простотою и природностью свого розбудження...”⁴². Львівський часопис “Мета”, що виходив з осені 1863 р., опублікував лист з підросійської України, у якому висловлювалася радість “всею українською душею, що наша спільна справа знайшла собі добрий, теплий закутокъ въ вашій Галичині”. З сумом повідомлялося, що після закриття “Основи” “зовсімъ стемніло въ нашій Україні”, в “завчасній смерті (журналу. – І.Р.) винні не одні вороги нашої мови та цензурні умови, але й сама українська громада. Предплатниківъ у неї въ остатнімъ часі дуже мало було”⁴³. Видатний громадівський діяч М.Драгоманов у “Вестнику Европы” 1872 р. (№31) писав: “...Украинская литература и петербургская “Основа” были первою живою нитью, которая притянула наших оторванных от России соплеменников в сферу русских интересов”⁴⁴.

Отже, перший український літературно-науковий місячник “Основа” у столиці Російської імперії Петербурзі протягом майже дворічного періоду свого існування утверджував соборницькі настрої, цікавився розвитком національного руху в Галичині, що перебувала під австрійською владою. Інформація про національне життя галицьких русинів-українців подавалася в досить обмеженій формі через цензурні перешкоди, відсутність тісних зв’язків між українськими діячами по обидва боки російсько-австрійського кордону. Незважаючи на брак цілеспрямованої програми національного розвитку в середовищі тогочасної наддніпрянсько-української інтелігенції, журнал відіграв важливу роль в утвердженні у суспільній свідомості ідеї самостійності та соборності України.

¹ Житецький І. Київська громада за 60-тих років. – К., 1928. – С.33.

² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. – К., 1996. – С.65, 71.

³ Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. – К., 1959; Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія. – К., 1999.

⁴ Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х рр. XIX ст. – С.21.

⁵ Белозерскій В. Основа, южнорусскій літературно-учений всстникъ // Основа. – 1861. – сентябрь. – С.2, 3.

⁶ Там само. – С.4.

⁷ Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К., 2000. – С.157, 164.

⁸ Левченко М. Места жительство и местныя названія русиновъ въ настоящее время // Основа. – 1861. – январь. – С.263, 264.

⁹ Там само. – С.264, 265.

¹⁰ Костомаровъ Н. Отвѣтъ на виходки газеты (краковской) “Czas” и журнала “Revue contemporaine” // Там само. – февраль. – С.122, 127.

¹¹ Костомаровъ Н. Воспоминаніе о двухъ малярахъ // Там само. – апрель. – С.52.

¹² Костомаровъ Н. Две русскія народности // Там само. – мартъ. – С.40, 41.

¹³ Там само. – С.40.

¹⁴ Там само. – С.79.

¹⁵ И.М. Краткое географическое обозрѣніе края, населеннаго южнорусскимъ (украинскимъ или малороссійскимъ) народомъ // Там само. – май. – С.39.

¹⁶ Там само. – С.40.

¹⁷ Там само. – июль. – С.121.

¹⁸ Там само. – ноябрь и декабрь. – С.14.

¹⁹ Богданъ А. Дедицкій Галицко-русская газета “Слово” // Там само. – 1861. – мартъ. – С.81.

²⁰ Там само. – С.82.

²¹ Там само. – С.83.

²² П.....кій А. Замѣтка о народномъ языкѣ // Там само. – апрѣль. – С.25.

²³ Максимовичъ М. Значеніе Шевченка для Украины. Проводы тѣла его въ Украину изъ Петербурга // Там само. – июнь. – С.13.

²⁴ Русинське весілля надъ Збручемъ // Там само. – 1862. – квітень (апрель). – С.1.

- ²⁵ Русини // Там само. – січень. – С.78-80.
²⁶ Там само. – С.79.
²⁷ Максимовичь М. Замстка о словутномъ певце Митусе // Там само. – 1861. – іюнь. – С.19, 20.
²⁸ Русини въ 1848 году. (Памяти Т.Г.Шевченка) // Там само. – 1862. – квітень (апрель). – С.1-27.
²⁹ Там само. – С.1, 3.
³⁰ Там само. – С.8, 11.
³¹ Там само. – С.9, 17, 18.
³² Там само. – С.9, 14.
³³ Там само. – С.21, 27.
³⁴ Библиографическій указатель галицко-русской литературы, составленный В.И.Межовымъ. Посвящается Я.и.Головацкому // Там само. – червень (іюнь). – С.104-139.
³⁵ Там само. – С.105.
³⁶ Там само. – С.104.
³⁷ Частина листу високоповажного професора ві Львовскімъ університеті Якова иедоровича Головацького до редактора (30-го січня 1862 р.) // Там само. – липець (іюль). – С.68-72.
³⁸ Там само. – С.68, 69.
³⁹ Там само. – С.68.
⁴⁰ Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні. – С.160, 214.
⁴¹ Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес. – С.192, 195, 198.
⁴² Як гадає Основа про галицьку письменность // Вечернице. – 1862. – Ч.29. – 16 серпня. – С.256.
⁴³ Дописи. Зъ-надъ Волги // Мета. – 1864. – №5. – січень. – С.68, 69.
⁴⁴ Цит. за: Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес. – С.215.

Н. М. Рева
(Черкаси)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У СФЕРІ ПІДГОТОВКИ І ПРОГОЛОШЕННЯ “АКТУ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ” 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Однією з найбільш суперечливих сторінок української історії періоду Другої світової війни є діяльність Організації українських націоналістів. Тривале панування тоталітарного режиму, а отже єдиної ідеології й історичної доктрини, спричинило неоднозначну оцінку діяльності Організації як у середовищі науковців, так і загалом у суспільстві. З огляду на це завданням сучасної історичної науки у даній сфері є подолання стереотипів, пов'язаних з ОУН. Важливим етапом у діяльності Організації була підготовка Акту Відновлення Української держави 30 червня 1941 року, проголошення якого було зумовлене всією попередньою історією ОУН і водночас заклало основи її подальшої еволюції.

Питання, пов'язані з формуванням, ідеологією та діяльністю ОУН, в історичній літературі тривалий час замовчувалися або ж розглядалися однобоко. Мемуари, монографії, статті, художні твори прихильників та учасників ОУН-УПА знайшли відображення лише за кордоном. Тільки після проголошення незалежності українські історики повернулися до розгляду питань, пов'язаних з ОУН-УПА.

Літературу, присвячену діяльності ОУН у сфері підготовки і проголошення Акту відновлення української держави, можна умовно розділити на таку, в якій вона досліджується в загальному контексті історії України періоду Другої світової війни чи історії ОУН-УПА, а також безпосередньо присвячену діяльності Організації у цій сфері, історичним та правовим засадам Акту 30 червня.

В останні півтора десятиліття з'явилася величезна кількість праць, присвячених переосмисленню історії Другої світової війни загалом й історії ОУН-УПА зокрема. Однією з таких праць стала монографія В. Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”, видана у Львові в 1993 р., де історія радянсько-німецького протистояння викладена на основі нових методологічних позицій. Важливим для дослідження даної проблеми є також збірник німецьких архівних матеріалів, що стосувалися України “Україна у Другій світовій війні”, впорядкований також В. Косиком. Величезний внесок у дослідження історії Організації українських націоналістів зробив А. Кентій – автор циклу монографій, написаних